

BITSKEY ISTVÁN

**„KULTURÁLIS PEREMHELYZETBEN”
(Veress Dániel levele 1991-ből)**

A romániai diktatúra bukása után, 1990 szeptemberében nagyszabású emlékkonferenciára került sor Sepsiszentgyörgyön és Zágóban Mikes Kelemen születésének 300. évfordulója kapcsán. Az erdélyi magyar szellemi életet a felszabadultság érzése járta át, az euforikus hangulatú ünnepség programjában a tudományos előadások mellett emlékkiállítás, irodalmi műsor és ökumenikus istentisztelet is szerepelt. Ekkor került sor arra, hogy a rendezvény debreceni résztvevői (Imre Mihály, Nagy Miklós, Bitskey István) találkoztak Veress Dániellel, a neves sepsiszentgyörgyi drámaíróval, irodalomtörténésszel, az erdélyi emlékiratok ismert és igen termékeny kutatójával. Eszmecsereink során azonnal kiderült, milyen keveset tudunk egymás munkájáról, de azt is érzékeljük, hogy gondolataink, véleményünk nagyon közel áll egymáshoz. A sok évtizedes elszigeteltség az erdélyi és magyarországi irodalmi és tudományos élet számára egyaránt jövátéhetetlen károkat okozott, ezeknek felszámolása csak ekkoriban kezdődhetett meg. Veress Dánielnek a hozzánk intézett, most közreadandó levele ebbe a folyamatba enged bepillantást. A károk felmérése, az elszigeteltség feloldása csak lassan, fokozatosan mehetett végbe, a székelyföldi irodalmi hagyományok e jeles kutatóját is sok sérelem érte a „kulturális peremhelyzetben”. A kisebbségi lét szorongatottsága, a lehetőségek korlátozottsága, a reménytelenséggel való küzdelem egyaránt hangot kap soraiban. Levele életszerű képet ad a diktatúra nyomása alatt is szívósan munkálkodó irodalomtörténész helyzetéről, az akkori idők szellemi légköréről, az anyaországgal való kapcsolattartás nehézségeiről, a segítő szándékokról egyfelől, a magyar kultúrpolitika egyes figyelmetlenségeiről másfelől. Veress Dániel levele látélet is a romániai és a magyarországi rendszerváltás éveiről, ugyanakkor bepillantás egy filológus író műhelyébe, abba a szellemi közegebe, amely állandó – s nem ritkán kilátástalan – küzdelemre készítette az értékeket alkotó személyiségeket. Mindennek alapján úgy látjuk, érdemes a levelet közreadni, tanulságait hasznosíthatja a 20. század második felének erdélyi magyar irodalomtörténetét feldolgozó későbbi kutatás, a memoáriróadalom historiográfiája is árnyalódhat általa, s talán mentalitástörténeti szempontból sem érdektelen a kisebbségi léthelyzetben alkotó író önvallomása.

Közlésünk betű szerinti, a birtokunkban lévő példányon az aláírás eredeti, a két lábjegyzetes betoldást maga a levél írója illesztette a lapszélre.

Sepsiszentgyörgy, 1991. január 9-én

Bitskey István és Imre Mihály
tanár uraknak Debrecenbe
tisztelet- és szeretetteljes üdvözetünk.

Kedves Barátaim!

Hálásan köszönöm küldeményetek, az Irodalom és ideológia a 16–17. században című kötetet. A kiadvány a közvetítésre felkért alanyi költő lebegései folytán csak január derekán jutott el hozzám, de minden jó, ha jó a vége; a várakozás izgalma azóta elfeledém. A tanulmányokat elolvastam, persze váltakozó érdeklődéssel, hozzáértéssel illetve hozzá nem értéssel, a kívülről kíváncsiságával s a titkokba be nem avatott sóvárgó ámuldozásával a tudomány előtt. Mint oly sokszor (erről alább bővebben) „véletlenül”¹ tudtam meg, hogy Istvánnak van egy História, emlékirat, önéletírás címet viselő dolgozata. Elsősorban ez érdekelt. És most rögvest bele is vágok a dolgok sűrűjébe, fogyasztván jobbra hasznosítható időtöket.

Ebben a tanulmányban az volt számomra a reveláció, hogy számos vonatkozásban és ponton érintkezik az általam kialakított memoártörténeti képpel. Tehát én, tökéletes elszigeteltségben, kulturális peremhelyzetben, segédeszközök nélkül, a dolgokban valamelyest jártas társakkal folytatható eszmecserek nélkül, könyvtár híjján, havas-szeles éjszakákon tűnődvén – néhány éven át stílszerűen gyertyafény mellett – sok mindenben odakonkludáltam, amerre idézett tanulmány szerzője is, akinek az égvilágon minden a rendelkezésére állt, hogy levezetéseit kidolgozza, alátámassza, gondolom negyedannyi idő- és energiabefektetéssel, mint a magányos Olt-parti műhely szomorú remetéje. Ez a tradicionális kisiparosság erdélyi modellje (Bod Péter!) és modernnek minősíthető kutatási lehetőségek és szisztéma közti csillagnyi távolságból adódó különbség. De pontosítanom, árnyalnom kell a képet.

Az erdélyi magyar emlékirodalommal 1951 nyarán kezdtem el foglalkozni. Akkor, első egyetemi kizárásom utáni rettenetes holtpontra olvastam el a sokszori házkutatások után megmentett Erdély öröksége (Makkai László–Cs. Szabó László) tíz kötetét. Meghökkenően hangzik, de ez a több hónapos „bíbelődés” segített át a válságon, s tette lehetővé, hogy munkaszolgálatosként három esztendőn át „vidáman” lapátoljak, hiszen volt itt rosszabb is, s lám mégis vagyunk. Mindez végsősoron nem az ismeretszerzést jelentette, hanem a gondolati és érzelmi ráhangolódást: a feladat szívügyemmé vált, kétszeresen azzá, mert egy ideig pusztán tabu, aztán egyértelműen tiltott téma lett. A szelek járása persze felénk hol ilyen, meg hol olyan volt, így az elmúlt negyedszázadban – ha a többrészeseket különálló egységekként vesszük – nem kevesebb mint harmincnyolc írásom (recenzió, glossza, könyvismertetés, tanulmány, portré, elméleti eszme-futtatás,

¹ A tavalyi év végén végre megérkezett tíz kötetnyi Hungarológiai Értesítő adat-tengerében bukkantam rá, miként F. G. Cushing úrnak felületeken röpködő dolgozatára is (Történelem vagy irodalom?). Sokszor láb-jegyzetektől tudom meg – számomra elérhetetlen – íráskor megjelenését. Pl. írásodból – Bessenyei: Mindszenti G. történeti forrásértéke; Bitskey: Humanista erudíció... c. kötete (gondolom Pázmányról?), s hányról nem is tudok-tudhatok?

történelmi analízis, esszé) jelent meg az emlékirodalom köréből, legalább négyszáz gépelt oldalnyi terjedelemben. A sorban van két kötet is, amolyan „provinciális antológiák”. A bölcsőhely parancsai valamint az Emlékezetül hagyott írások, melyet újranyomtak magyarországi terjesztésre is, tudtomon, szándékomon kívül, megkérdésem nélkül, elhagyván a majdnem száz oldalas két bevezető dolgozatot. Ne vess, ha van kedved Bajazzo, mert ilyen kalandjaim a magyarhoniakkal nékem bőven adódtak. (A legfrissebből szólni fogok).

A memoárirodalom számomra rögeszme volt, az ma is. Volt aki ezt a „szerelmet” megértette, például Ilia Mihály drága jó barátom, s ahogy tudott az anyaggyűjtésben támogatott, ugyanis ahhoz, hogy bármit elolvashassak, könyvtárak, tudományos intézetek stb. híjján, mind meg kellett szereznem, ő pedig erre saját zsebéből áldozott, amit nyilván soha és semmiképpen meghálálni nem tudok. Segített, miután a Filológiai Társaság megalakult Jankovics József és Nyerges Judit is: pl. két esztendőbe került, amíg Bethlen Miklós leveleit szósz szerint ide tudták csempészni. A végeredményt tekintve olyan volt munkám, mint aki négyszáz lóerős motorral félméteres ösvényt akar vágni, felfedezvén átjárókat, melyeket mások már régen bejártak, letisztítottak, de hát Istenem, ez a mindenkori erdélyi-lét alapképlete: a szigetretvetettség. A memoárirodalomba investált évtizedeimet – miként a Mikesbe, Wesselényibe, Keménybe, Németh Lászlóba – ömlesztett sokszáz órát sem „sajnálom”: nagyon zord körülmények közt „jó társaságban” mulathattam időmet, szívem és értelmem szerint is rokonlelkek közt. Minél nagyobb volt a légköri nyomás (az ma is), minél elevebb volt a tiltás (az ma is), annál „izgalmasabb volt a játék”. Ime summájában, miért jelentett, kedves Barátom, tanulmányod többet immanens önmagánál, s hatott még ma is, legalább harmincezer oldal történelmi emlékirás elolvasása után is, impulzáló erőként.

Természetesen én tökéletesen tudatában vagyok annak, hogy az a tájékoztató-népszerűsítő munka, amit témáim tájain eddig végeztem, s talán-talán ezután is végezni fogok – bár ez nem biztos – nem a szaktudományosság, hanem az ismeretterjesztés körébe tartozik. Nyelvünk, történelmi tudatunk végveszélyben van: mozdítsunk legalább egy szalmaszálat. 1947 óta, ugyanis akkor közölt először Szabédi László a Népi Egységben, minden erőmet ebbe az irányba működtettem, a lehetőségek, állapotok, eróm és időm szerint, fittyet hányva minden egyéni önérvényesülési ambícióra. Azt soha sem helyeztem a szolgálat és elkötelezettség elé, s ha drámát, ha esszét, ha elbeszélést, ha mit tudom én mit írtam, egyetlen cél vezérelt: fajtámat szolgálni. Régebben számos visszajelzés történt: egyrészt az ilyen-amolyan kritikákban, de az értékesebb az évi több tucat olvasó–író találkozó során, mikoris az ember azt érezte, hogy nem koptatja eszét és penáját hiába. A nyolcvanas évek elsöpörték ezt a tájékoztatói lehetőséget, a művelődési köröket megszüntették, témáimat a sajtóból, előadási programokból törölték, azóta szinte légüres térben mondom a magamét, monologizálok, s alighanem akadnak akik – ismétlődő témáim okán – rögeszmés vén embernek tartanak. Azt hiszem, igazuk van. Ha egy mai mentalitású ember tudná, hogy én hetek óta – Öböl-válság, felénk rettenetes gazdasági helyzet, magyarán növekvő nyomorúság, akár az éhezést is előrevetítve, hogy a pokoli provokációkról hallgassak – Tótfalusi Kis Miklós „letisztításán” munkálkodom

(mennyi ostobaságot összeírtak derék nyomorult elődünkről!), azt hinnék, hogy csakugyan begolyóztam. Dehogyan: mint eddig is védekezem, mentem elmém épségét, szeretném a példaképet a maga tragikus egyediségében de máig általános érvénnyel – felmutatni. Persze szüntelenül nő bennem a kétely, hogy – keményen fogalmazok – van-e kinek és van-e miért? Ez a mondat elárulja sérelmezhettségemet, azt az alaplelkiállapotot, mely Szávai János úrnál (új kötete ugrasztotta ki épp az ő nevét, pusztá példaként) – mikor a memoárirókat szondáztatja nem kerül kellő súllyal előtérbe, pedig a kérdések egyik fontos rétege. Nekem ezekben a dolgokban érzékenyebb – lévén erdélyi, lévén utód, élvén most is ITT – a radarom.

De mit nekem a testvérország tudományossága, mikor én egyszerűen nem is létezem. Tényekkel magyarázok és érvelek. A tél elején a kezembe került egy 1989-ben megjelent kiadvány: Kortárs magyar írók kislexikona 1959–1988, Bp., Magvető 471 l. Kiváncsiságból végiglapoztam. Mintegy kétszáz romániai magyar író neve szerepel benne. Hadd lám, mondom magamnak, rólam mit közölnek: a lexikon adatösszefoglalás és nem értékítélet, s van kilenc önálló kötetem, öt bemutatott színművem, ezernél több nyomtatásban, kereken 47 lapban, folyóiratban megjelent mindenrendű írásom. Nevemet sem említik, tehát nem vagyok. Hogy mit gondoltam a szerkesztőkről, a kontrollszerkesztőkről, az ún. „szakértőkről” – nem vetem papírra, hisz köztük kollegáitok, barátaitok is vannak. Pusztán a tény és mögötte a jelenséget rögzítem, talán némi meglepődéssel, hogy alkati borúlátásom, nemzetjellemtani következtetésem a magam vonatkozásában is ily remekül beválnak. Persze azt sem értem, hogy – kapásból mondom – a nyolc könyves Holló Ernő költő, a kiváló – négy kötetes – Fábíán Ernő, a drámaíró Szabó Lajos és mások – rengeteg jelentéktelen perцемberke mellett – miért nem szerepelnek? Mondom, nem értem, de azt hiszem értem, mert értem emlékirodalmunk mélyáramlatait is, amit Kányádít parafrazálva ekként fogalmazhatnék meg: „nem kellünk mi itten, nem kellünk mi ottan”. Kész, illetve – önbabusgatással – hadd ellenpontozzam a dolgot, az élet igazi rendje szerint. Örültem, amikor az olvasására kölcsönkapott 1973–74-es Naplójegyzetek 111. oldalán munkám dicséretét olvastam Illyés Gyulától A magyar elbeszélő költészet remekeiből című összeállításom margójára. Számomra ez a szövegrész ér annyit, mint a „feledékeny” lexikonszerkesztők személyemet-munkásságomat illető semmibevevése.

Sok mindenről beszélgethetnénk, hiszen a levél számunkra a konverzálás műfaja, de kevés a kedv, erő, az idő. Meg aztán vannak Néktek fontosabb dolgaitok is sirámok olvasásánál. Mihály Szenczi Molnár Albert írásai – a Mester szótárát valamilyen különös örömmel izlelgetem! – újabb hiányosságomra hívták fel figyelmem a múltunk vonatkozásában. Szerencsére birtokomban a naplója, költői műveivel a Régi Magyar Költők Tára vaskos kötete, tehát tavasz felé – ha megérjük? – Tótfalusi uramot felváltom Molnár Úrral,² ami megint jó-keserű mulatságnak ígérkezik, hiszen sorsunkhoz mérten, tulajdonképpen mi változott máig a mi életünkben? Kevés, s az sem a dolgok javára, de azt megérteni itt kellene élni, vonszolni a napokat, kapni a pofonokat, kínlódni megbí-

² Feljegyzéseimben szerepel: Vásárhelyi J.: Eszmei áramlatok és politika Sz. M. A. életművében, de hogy egy esszéhez mennyire nélkülözhetetlen forrásmunka – megítélni nem tudom, miként azt sem, hogy az 1973-as Sz. M. évforduló mit csiholt ki az agyakból és pennákból.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2033. CZX. évfolyam 30szám

csakló jó ügyekért, kiszolgáltatottan, sorsukba belebújva gyűjtögetni az erőt a pusztá fizikai és szellemi túléléshez.

Ismételt köszönettel a többszörös szellemi tápért, kívánok Nektek további jó és hasznos munkálkodást, erőt és egészséget, s vágyaitok valóra válását.

Ölel hívetek

Veress Dani